

Oponentský posudek disertační práce

Ondřej TÁBORSKÝ: Počátky konzumní společnosti v Československu 1945–1970: Obchod, spotřeba a reklama, FFUK 2016 (227 stran)

Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Ondřej Tábořský si vybral nepochybně zajímavé téma, které je z hlediska soudobé úrovně zpracování dějin komunistické diktatury v Československu průkopnické a skýtá nesmírně široké pole pro rozličné cesty výzkumu. Jak podtitul naznačuje, autor svůj zájem soustředil na problematiku obchodu, spotřeby a reklamy. V tom jako oponent spatřuji první problém předloženého textu. „Počátky konzumní společnosti“ by měly být také, a nebo možná především, o něčem jiném. Je to sociologický pojem, který s sebou nese potřebu výzkumu proměn hodnotových hierarchií, proměn distribuce času v životě člověka, symbolickou rovinu spotřeby pro definování společenského statusu jednotlivce a skupin apod. Uznávám, že zmíněná témata nejsou autorovi zcela cizí, ale věnuje se jim příliš omezeně a nesystematicky, ba možná okrajově a celé téma posouvá spíše do sféry hospodářských dějin a dějin správy či řízení ve smyslu velmi podrobného zpracování řídicích aparátů ovládajících oblast spotřeby. Příznačně uvedenému také v práci nenalezneme nějakou kapitolu, která by systematicky rozpracovávala vývoj konceptualizace konzumní společnosti v sociálních vědách, ačkoli je to ústřední pojem pro celou práci. Na druhé straně musím jako oponent uznat, že je to autorská licence, jakým způsobem je téma uchopeno a nelze to a priori považovat za závažný nedostatek, třebaže se domnívám, že jiné uchopení tématu by bylo užitečnější.

Navíc také, disertační práce postrádá nějaké jasné stanovení tezí v úvodu, které by měl následný empirický výzkum prověřovat. Proto také závěr práce není ničím víc než jen přeřikáním faktů ve zhuštěné formě, které měl čtenář možnost dočíst se na předchozích stránkách. Podcenění onoho historického „Fragestellung“ je o to více mrzuté, že z textu je zřejmé, že Ondřej Tábořský má velmi solidní potenciál kritického myšlení a není oním typem historika, který se spokojuje jen se svědomitým přepsáním informací posbíraných po rozličných archivních fondech.

Velkou škodou je jazyková stránka této disertační práce. Ondřej Tábořský je sice obstojný stylist a jeho text je čtivý, avšak patrně finální redakci prováděl na poslední chvíli, a tak se zde objevují překlepy a chybějící písmena více než bývá obvyklé. A nejen to. Tu a tam se objevují i věty, které jsou nesrozumitelné. Nemíním jej chytat za slovo, ale s ohledem na důležitost tvrzení v jedné z takových vět na s. 114 bych během obhajoby rád slyšel jeho vysvětlení následujícího výroku: „Jiným znatelným posunem v jazyce, je rehabilitace specializovaného vědění, a tedy snížení důležitosti mobilizace sil ve prospěch většího technokratismu.“ Zvláště mi tam není jasný onen kontrast mezi řízením mobilizace pracovních sil a technokracií. Ostatně, s pojmem technokratismu autor operuje poměrně často, aniž by kdekoli čtenáři vyjevil rozpracováním příslušné definice, co konkrétně v podmínkách socialistického centrálního plánování tím myslí. Spíše úsměvně pak také působí pojem „homo spotřebitel“, třebaže musím uznat, že již dříve do jazyka české sociální vědy tento podivný tvar pronikl. Když už, nemělo by se použít homo consumens či rovněž používaný homo consumericus?

Co se týká terminologie, ještě bych poukázal na autorův minimální zájem o dualitu individuální a společenské spotřeby v diskurzu marxisticko-leninské politické ekonomie. Společenská spotřeba je jednou z ústředních kategorií kvality života v socialistické společnosti a právě ona měla mimo jiné významně odlišovat parametry moderní společnosti na Východě a Západě. Autor se však o ni zajímá zcela okrajově.

Z hlediska pramenů a literatury oceňuji tuto disertační práci velmi kladně. Navzdory nepříjemnému handicapu, že nejdůležitější pramenný fond mu zůstal do značné míry nedostupným, Ondřej Tábořský dokázal nashromáždit reprezentativní množství relevantního archivního materiálu, kterým více než dostatečně chybějící informace substituoval. V rozsáhlé míře také využíval dobové oborové popularizační i expertní periodika. S ohledem na výše uvedenou výtku ohledně konceptualizace tématu postrádám větší množství sociálně vědní literatury především z šedesátých let, kde vznikla řada prací o proměnách trávení času a kvalitě života v socialistické společnosti, v nichž jsou nutně tematizovány i otázky konzumu. Autor svůj zájem v podstatě zredukoval na výklad o knize R. Seluckého. Zároveň ale musím ocenit velmi dobrou obeznámenost autora s nejnovější zahraniční historiografickou produkcí, kterou na mnoha místech osvědčuje.

Disertační práce je v souladu s podtitulem rozdělena do tří velkých tematických celků – obchod, spotřeba, reklama – a ty se dále člení na kapitoly. Strukturu považuji za racionální. Za drobný nedostatek, který však nemusí být vždy čtenářsky úplně neužitečný, je zbytečně časté opakování již řečeného na jiném místě. Uvedené tři části nejsou stejnoměrné. Více než polovinu práce zabírá velmi důkladný rozbor vývoje maloobchodu a jeho řízení v poválečném čtvrtstoletí. Určitou námitku bych měl ke zpracování reklamy, jakkoli v takové hloubce v dosavadní české historiografii jedinečnému. V této části patrně nejsilněji vychází z výkladu kontrasty západní kapitalistické a východní socialistické modernity. Podle mého názoru ve svém poměrně příkrém hodnocení úrovně marketingu v kontrastu s jeho bouřlivým rozvojem na Západě autor nezohledňuje dostatečně naprosto rozdílnou funkci reklamy v tržní a centrálně plánované ekonomice. Byl bych rád, kdyby se v rámci obhajoby k tomuto problému vyjádřil.

Autorovy sympatie k diskurzivní analýze ve mně v jednom případě vzbudily rozpaky, a to v kapitole „obchodní diskurs“, která má spíše podobu „content analysis“, tj. rozboru, o čem se psalo. Přitom ostatní diskurzivně orientované kapitoly v dalších částech jsou již zpracovány adekvátně, tj. z perspektivy diskurzivní konstrukce reality, jak by tomu mělo být.

Silnou devizou této disertační práce je bohatství jednotlivých empirických poznatků, které přináší, čímž velmi výrazně obohacuje naše dosavadní vědění o realitě fungování centrálně plánované ekonomiky.

Navzdory výše uvedeným kritickým poznámkám bych nerad vzbudil dojem, že jde o disertační práci nekvalitní. Domnívám se, že ve všech důležitých parametrech splňuje nároky, které na tento typ kvalifikačních textů jsou na FFUK kladeny. Navíc v mnoha směrech je práce Ondřeje Tábořského průkopnickou v tom smyslu, že u mnoha témat neměl možnost opřít se o jakoukoli sekundární historickou literaturu. Proto si z pozice oponenta dovoluji komisi doporučit bez jakýchkoli vážnějších výhrad tuto práci k příznivému hodnocení v rámci obhajoby.

V Praze, dne 20. 8. 2016

.....
Doc.PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.